

Ο σταλινισμός του ζαχαροκάλαμου

Κρατικός καπιταλισμός και ανάπτυξη στην Κούβα

Emanuel Santos¹

Τα έθνη, όπως και τα άτομα, δεν μπορούν να ξεφύγουν από τις επιταγές της καπιταλιστικής συσσώρευσης αν δεν καταργήσουν το κεφάλαιο.

— Grandizo Munis, “For a Second Communist Manifesto”²

Το επίσημο αφήγημα σχετικά με τη φύση των αλλαγών στην οικονομία και την ευρύτερη κοινωνία, που αναγγέλθηκαν από την κουβανική κυβέρνηση μετά την αποκαλούμενη “επανάσταση” του 1959, μας λέει ότι η αγροτική μεταρρύθμιση και η μετέπειτα κρατικοποίηση της οικονομίας – δηλαδή η μεταφορά της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής από τους ιδιώτες καπιταλιστές στο κράτος – έβαλαν την Κούβα στον δρόμο για τον σοσιαλισμό. Αυτή ήταν η οπτική που προάχθηκε από τον Γάλλο γεωπόνο Rene Dumont, ο οποίος υπηρέτησε ως σύμβουλος στην τότε μόλις σχηματισμένη “σοσιαλιστική” κυβέρνηση για ζητήματα σχετικά με την οικονομική ανάπτυξη. Έκτοτε, άλλοι ακαδημαϊκοί της Αριστεράς έχουν μελετήσει σοβαρά την κουβανική οικονομία. Ανάμεσα σε αυτούς που το έκαναν μέσα από ένα κριτικό πρίσμα, ο Samuel Farber ξεχωρίζει ως ο διανοητικά πιο αυστηρός και συνεπής. Αν και όχι χωρίς προβλήματα, το βιβλίο του σχετικά με την κουβανική κοινωνία, μετά τον θρίαμβο των “barbudos”³ επί της υποστηριζόμενης από την CIA δικτατορίας του Μπατίστα, προσφέρει ένα σπάνιο παράθυρο στην ενδότερη λειτουργία του σταλινικού συστήματος, στην κουβανέζικη εκδοχή του. Ο Farber συνοψίζει την συνηθισμένη θέση για τον “γραφειοκρατικό κολλεκτιβισμό”, ισχυριζόμενος ότι ενώ η Κούβα δεν φτάνει το ορόσημο για τον σοσιαλισμό, εξαιτίας της απουσίας ενός εύλογου ελέγχου πάνω στην παραγωγή και την διανομή από τις εργαζόμενες μάζες, δεν μπορεί να θεωρηθεί ούτε καπιταλιστική καθώς η εθνικοποίηση των μέσων παραγωγής υποτίθεται ότι αποκλείει τον ανταγωνισμό μεταξύ των επιχειρήσεων. Αντ’ αυτού, λέει, αυτό που υπάρχει στην Κούβα είναι ένα νέο είδος ταξικής κοινωνίας, βασισμένης στην αυταρχική εξουσία μιας παρασιτικής γραφειοκρατίας, που είναι “εμβαπτισμένη” μέσα στον κρατικό μηχανισμό, και της οποίας ο σιδηρένιος έλεγχος πάνω τόσο στην οικονομία όσο και στην κοινωνία σε μεγάλη κλίμακα, αποθαρρύνει οποιαδήποτε προσπάθεια από ατομικές επιχειρήσεις να επιδιώξουν τα δικά τους συγκεκριμένα οικονομικά συμφέροντα⁴.

Αν και τα συμπεράσματά τους διαφέρουν ριζικά, οι υπερασπιστές τόσο των θεωριών για τη “σοσιαλιστική” όσο και για την “ούτε σοσιαλιστική ούτε καπιταλιστική” (συνεπώς ούτε το ένα ούτε το άλλο) χαρακτήρα της Κούβας, και άλλων κρατικοποιημένων κοινωνιών, συμπίπτουν παρ’ όλα αυτά στην άποψη ότι η εθνικοποίηση των ιδιωτικών επιχειρήσεων συνιστά μια μερική, ή ίσως ακόμα και πλήρη, άρνηση του καπιταλισμού και των νόμων κίνησής του. Αυτή η αντίληψη, που η ατυχής γενεαλογία της μπορεί να ιχνηλατηθεί πίσω στις “κρατικο-σοσιαλιστικές” ιδέες του Ferdinand Lassalle και των ακολούθων του στην Πρώτη Διεθνή, δεν έχει την παραμικρή βάση στη θεωρία του σοσιαλισμού που επεξεργάστηκαν οι Μαρξ και Ένγκελς. Για τους δεύτερους, τα κρατικά μονοπώλια δεν σηματοδοτούν την άρνηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής αλλά την ενίσχυσή τους⁵. Στην πραγματικότητα, επέμειναν ότι η μετάβαση προς τον σοσιαλισμό θα συνεπα-

1 Στμ. Μεταφρασμένο από εδώ: https://mcmxix.org/2018/07/09/sugarcane-stalinism/?fbclid=IwAR0vRO8YPkdmBFLU-Ch-zHMXW2sV92Y_CrHzFH0300-s6b1DhUrIckNLVXY.

2 Grandizo Munis, “Pro Segundo Manifiesto Comunista,” στο *Teoría y Práctica de la Lucha de Clases* 13.

3 Στμ. *Barbudos* (ισπανικά): οι γενειοφόροι επαναστάτες. Ο όρος επινοήθηκε για να περιγράψει τις ανταρτικές δυνάμεις της κουβανικής επανάστασης.

4 Samuel Farber, *Cuba Since the Revolution of 1959* (Chicago: Haymarket, 2011), σσ. 18-19.

5 Φρήντριχ Ένγκελς: *Socialism: Scientific and Utopian* (New York City: Cosimo Inc., 2008), σελ. 67 [στα Ελληνικά, “Σοσιαλισμός: επιστημονικός και ουτοπικός”, εκδόσεις Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2006].

γόταν αναγκαστικά μια σταδιακή αποδυνάμωση ή “μαρασμό” του κρατικού μηχανισμού. Το υπόλοιπο του παρόντος δοκιμίου θα επιχειρήσει μια κριτική ανάλυση των προαναφερθέντων θεωριών χρησιμοποιώντας μια προσέγγιση που είναι μεθοδολογικά μαρξιστική και με παρρησία στην προσήλωσή της στην αυτοχειραφέτηση των εργατών. Θα επιχειρηματολογήσει, επιπλέον, ότι η “σοσιαλιστική” Κούβα είναι στην πραγματικότητα μια κοινωνία βασισμένη στη μισθωτή εργασία και την καπιταλιστική συσσώρευση. Τα καθοριστικά χαρακτηριστικά αυτής της κοινωνίας, στην οποία θα αποδώσουμε τον προσδιορισμό “κρατικός καπιταλισμός”, είναι η υπερσυγκέντρωση του κεφαλαίου και η συλλογική άσκηση του *de facto* ελέγχου πάνω στα μέσα παραγωγής από μια κρατική γραφειοκρατία.

Όπως συμβαίνει με τόσα από τα καθοδηγητικά φώτα της Νέας Αριστεράς, δεν είναι εντελώς σαφές τι σημαίνει “σοσιαλισμός” κατά την αντίληψη του Dumont. Αν ο κόσμος του *Monthly Review*, με τον οποίο σχετίζεται, αποτελεί κάποια ένδειξη, τότε μπορούμε με ασφάλεια να υποθέσουμε ότι το κράτος παίζει έναν κεντρικό ρόλο στην αντίληψή του. Όμως, καθώς απέτυχε να αφήσει κάτι σαν ένα σύντομο περίγραμμα ή έναν λειτουργιστικό ορισμό, αφηνόμαστε να αποκωδικοποιήσουμε τις απόψεις του από μερικές σκόρπιες παρατηρήσεις στην περιγραφή του για τον μετασχηματισμό της κουβανικής οικονομίας σύμφωνα με τις σοβιετικές γραμμές. Για παράδειγμα, αντιπαράθετει τον “σοσιαλιστικό σχεδιασμό” με το “αόρατο χέρι του κέρδους”, το οποίο κατανέμει κεφάλαιο σύμφωνα με το πού είναι υψηλότερο το ποσοστό κέρδους. Αντίθετα, λέει, μια σοσιαλιστική οικονομία θα αντικαταστήσει με τη βούληση του κεντρικού σχεδιαστή τον άναρχο “νόμο της αγοράς”, παρ’ όλο που δεν προσδιορίζει πούθενά τι συνεπάγεται η λειτουργία ενός τέτοιου νόμου ή πώς φανερώνεται συγκεκριμένα στην κοινωνική παραγωγή⁶. Αντίθετα, ο Dumont τέρπει τους αναγνώστες του, με το ένα ανιαρό ανέκδοτο μετά το άλλο, μεμφόμενος τους διευθυντές των επιχειρήσεων και τους κρατικούς λογιστές για το ότι κάνουν σχέδια με έναν εντελώς *ad hoc* τρόπο και βάζουν στόχους αποτελεσμάτων βασισμένους σε λανθασμένα ή ακόμα και κατασκευασμένα νούμερα. Όλα αυτά, μας εξηγεί, αποτρέπουν μια σχεδιασμένη οικονομία από το να λειτουργεί ομαλά⁷. Δυστυχώς, η διερεύνησή του για την αποτυχία του σχεδιασμού στην Κούβα ξεκίνησε και τελείωσε εκεί. Ο Farber δείχνει μια καλλίτερη κατανόηση του πραγματικού βάθους του προβλήματος, προσδιορίζοντας την ανεπάρκεια, τις μηχανιστικές βλάβες και απώλειες στο σύστημα ως μια λογική συνέπεια της ιεραρχικής οργάνωσης της παραγωγής. Ισχυρίζεται, ορθά, ότι η έλλειψη γνήσιας ανάδρασης, που είναι εντελώς απαραίτητη στον οικονομικό σχεδιασμό υπό οποιοδήποτε σύστημα, και η μέτρια παραγωγικότητα (παρά την χρόνια υπερστελέχωση) απορρέουν από ανεπαρκή έως ανύπαρκτα υλικά κίνητρα και τον ολοφάνερο διαχωρισμό των παραγωγών από τα εργαλεία της δουλειάς⁸.

Σε πρώτη ματιά, αυτή η εξήγηση μπορεί να φαίνεται αντίθετη στην διαίσθηση. Άλλωστε, οι εργάτες στις συμβατικές καπιταλιστικές χώρες στερούνται επίσης οποιωνδήποτε μέσων παραγωγής. Όμως, οι διευθυντές των επιχειρήσεων στα δυο συστήματα έχουν διαφορετικά σύνολα εργαλείων στη διάθεσή τους για την πειθάρχηση των εργατών⁹. Πιο αξιοσημείωτα, ενώ οι εργάτες στις συμβατικές καπιταλιστικές χώρες μπορούν να εξαναγκαστούν, με την απειλή της ανεργίας, να διατηρούν ένα συγκεκριμένο επίπεδο παραγωγικότητας, οι αντίστοιχοί τους στην Κούβα προστατεύονται γενικά από την μακροπρόθεση ανεργία χάρις σε μια πρόβλεψη στο σύνταγμα της χώρας που εδραιώνει την απασχόληση ως ένα θεμελιώδες πολιτικό δικαίωμα¹⁰. Ως εκ τούτου, οι διευθυντές των επιχειρήσεων συχνά αναγκάζονται να ανέχονται έναν συγκεκριμένο βαθμό απραξίας, ακόμα και απουσίας, από τους εργάτες τους ως ένα αντάλλαγμα για την επίτευξη των ορίων παραγωγής που τους επιβάλλονται από εκείνους που βρίσκονται ψηλότερα στη γραφειοκρατική αλυσίδα της διοίκησης. Έτσι, στον βαθμό που υπάρχει καν οικονομικός σχεδιασμός στην Κούβα, έχει λειτουρ-

6 Rene Dumont, *Cuba: Socialism and Development* (New York City: Grove Press, 1970), σελ. 110.

7 Στο ίδιο., σσ. 111-113.

8 Farber, *ό.π.*, σσ. 55-56.

9 Στμ. Αλλά και κινήτρων.

10 *Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Κούβας*. Κεφάλαιο VII – Θεμελιώδη Δικαιώματα, Υποχρεώσεις και Ευγυήσεις, άρθρο 45.

γήσει πάντα άσχημα και με μη συνεπή τρόπο. Στην πραγματικότητα, αναθεωρήσεις των τελικών στόχων παραγωγής συμβαίνουν τόσο συχνά, και είναι τόσο διαδεδομένες σε διάφορες βιομηχανίες και επιχειρήσεις¹¹, που στην πραγματικότητα είναι σαν να μην υπάρχει ουσιαστικά κάτι τέτοιο όπως “το πλάνο”. Η εγγυημένη απασχόληση συχνά αναφέρεται από αυτούς που υπερασπίζονται την “σοσιαλιστική” ή την “ούτε το ένα-ούτε το άλλο” οπτική ως μια ακλόνητη απόδειξη της μη ύπαρξης αγοράς εργασίας στην Κούβα. Πράγματι, κάποιιοι έχουν ακόμα-ακόμα ισχυριστεί ότι αφού οι εργάτες στις χώρες αυτές δεν “απολαμβάνουν” τη διπλή ελευθερία που έχει προσδιοριστεί από τον Μαρξ - δηλαδή την “ελευθερία” να πουλάνε την εργατική τους δύναμη σε έναν εργοδότη και την “ελευθερία” από την κατοχή οποιωνδήποτε μέσων παραγωγής - δεν υπάρχει καν μια “κανονική” εργατική τάξη. Μια τέτοια ερμηνεία δεν μπορεί να συμφιλιωθεί με τα γεγονότα. Πρώτον, για έναν εργάτη ή μια εργάτρια στην Κούβα η απασχόλησή του/της μπορεί να τερματιστεί μετά από επαναλαμβανόμενες μικροπαραβάσεις, ή σαν μια τιμωρία για την εμπλοκή σε αντικαθεστωτική δραστηριότητα¹². Αν και αυτό είναι ασυνήθιστο, εξαιτίας των μπελάδων που μπορεί να προκαλέσει, αφού μια παράβαση αυτού του μεγέθους φαίνεται στο εργασιακό ιστορικό κάποιου περιορίζοντας τις μελλοντικές εργασιακές δυνατότητες¹³. Επιπλέον, είναι καλά γνωστό ότι η ετήσια απόδοση της εργασίας σε κρατικο-καπιταλιστικές χώρες όπως η Κούβα είναι σχετικά υψηλότερη από αυτήν στις συμβατικές καπιταλιστικές χώρες¹⁴. Αυτό υποδεικνύει ότι η εργατική δύναμη μπορεί στην πραγματικότητα να πουληθεί και να αγοραστεί στην Κούβα.

Η κοινώς αποδεκτή αντίληψη στην Αριστερά υπαγορεύει ότι ο κρατικός σχεδιασμός παρεμβάλλεται στις ασυνείδητες δυνάμεις της αγοράς που κυβερνούν την παραγωγή στον καπιταλισμό. Ο διανοητικός προπάτορας αυτής της ιδέας είναι ο Σταλινο-κεϋνσιανός Paul Sweezy. Αν και η ιδέα του δεν ήταν πρωτότυπη, ο Sweezy ήταν αναμφίβολα ο πρώτος που συστηματοποίησε αυτό το ανοσιούργημα κατά του μαρξισμού και το παρουσίασε μπροστά σε ένα κοινό αυτοαποκαλούμενων ριζοσπαστών και διανοούμενων στον αγγλόφωνο κόσμο. Η θεωρία του παρέχει μεγάλο μέρος του εννοιολογικού πλαισίου που συγκρατεί μαζί ερμηνείες του τύπου “σοσιαλιστική” και “ούτε σοσιαλιστική - ούτε καπιταλιστική” χώρα, οπότε θα χρειαστεί να εξετάσουμε τις βασικές της υποθέσεις. Σύμφωνα με τον Sweezy, το μόνο που χρειάζεται για να απαλλαγούμε από τον “νόμο της αξίας” - δηλαδή τον κοινωνικό μηχανισμό που ρυθμίζει την ανταλλαγή εμπορευμάτων στον καπιταλισμό σύμφωνα με τον μέσο χρόνο που απαιτείται για να τα παράγουμε - είναι ο κρατικός σχεδιασμός να αντικαταστήσει της δυνάμεις της αγοράς ως το πρωταρχικό μέσο κινητοποίησης των παραγόντων της παραγωγής¹⁵. Η λειτουργία της σημερινής καπιταλιστικής κοινωνίας δείχνει ότι αυτό είναι ένα πλήρες και ακραίο ψεύδος. Ο νόμος της αξίας συνυπάρχει σήμερα δίπλα-δίπλα με τον κρατικό σχεδιασμό με τη μορφή πολιτικών “εκβιομηχάνισης αντί εισαγωγών”¹⁶, των κινήτρων επένδυσης και των επιδοτήσεων στις ιδιωτικές επιχειρήσεις, της διαχείρισης των επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας και των κύριων βιομηχανιών από το κράτος, του κατευθυντικού σχεδιασμού (δείτε: στα Γαλλικά *dirigisme*), και του ελέγχου της ροής του χρήματος και του κεφαλαίου μέσω του κεντρικοποιημένου τραπεζικού τομέα. “Αναπτυσσόμενες” χώρες του Τρίτου Κόσμου έχουν χρησιμοποιήσει πολλές από αυτές τις στρατηγικές για να αποκτήσουν ένα πλεονέκτημα απέναντι στους αντιπάλους τους στην παγκόσμια αγορά, “τρέφοντας” εγχώριες βιομηχανίες μέχρι να μπορέσουν να ανταγωνιστούν σε παγκόσμιο επίπεδο¹⁷. Ο στόχος του κρατικού σχεδιασμού είναι παντού ο ίδιος: αφορά την εισαγωγή ενός βαθμού κανονικότητας και ομοιογένειας στην οικονομία,

11 Στμ. Τι να κάνουμε; Αν το παιχνίδι είναι αυτό της αξίας (και του χρήματος) ε, ο καπιταλισμός το παίζει καλλίτερα από οποιοδήποτε άλλο σύστημα!

12 *Εργασιακός Κώδικας της Κούβας*. Κεφάλαιο VI – Εργασιακή Πειθαρχία, ενότητα III, άρθρα 158-159.

13 Στο ίδιο, Κεφάλαιο II – Σύμβαση εργασίας, ενότητα XII, άρθρο 61.

14 Nancy A. Quiñones Chang, “Cuba’s Insertion in the International Economy Since 1990,” στο *Cuban Economists on the Cuban Economy*, (Gainesville: University Press of Florida, 2013), σελ. 91.

15 Paul Sweezy, *The Theory of Capitalist Development* (New York City: Monthly Review Press, 1942), σελ. 52-54. [στα Ελληνικά: “Η Θεωρία της Καπιταλιστικής Ανάπτυξης”, εκδόσεις Gutenberg, 2004].

16 Στμ. *Εκβιομηχάνιση αντί εισαγωγών* (*Import substitution industrialization*), είναι μια εμπορική και οικονομική πολιτική που προάγει την αντικατάσταση των ξένων εισαγωγών με την εσωτερική κατανάλωση. Βασίζεται στην αρχή ότι μια χώρα θα πρέπει να προσπαθήσει να μειώσει την εξάρτησή της από το εξωτερικό μέσα από την τοπική παραγωγή βιομηχανοποιημένων αγαθών.

που δεν θα υπήρχε διαφορετικά, για την διευκόλυνση της επίτευξης συγκεκριμένων στόχων και την άμβλυση κυκλικών κρίσεων. Για παράδειγμα, η ανάγκη αποκατάστασης αναιμικών ποσοστών κέρδους στις συμβατικές καπιταλιστικές χώρες οδήγησε σε μια θεσμική διευθέτηση γνωστή ως “μικτή οικονομία”, με την οποία το κράτος, εφαρμόζοντας έναν συνδυασμό μεθόδων οικονομικών “καρότων” και “μαστιγίων”, δημοσιονομικών κινήτρων ακόμα και άμεσης οικονομικής παρέμβασης, κατευθύνει τις επενδύσεις κεφαλαίου και την παραγωγή προς επιθυμητούς στόχους. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, την χώρα του κατεξοχήν *laissez-faire* καπιταλισμού, οι κρατικές δαπάνες έχουν αυξηθεί ως ποσοστό του ΑΕΠ μετά το 1970 σε ποσοστό έως και 43%, ενώ το ποσοστό αυτό δεν έχει πέσει ποτέ κάτω από το 34% στην ίδια περίοδο, ενδεικτικό του ότι σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή το κράτος ελέγχει ανάμεσα στο 1/3 και τα 2/5 της οικονομίας¹⁸. Παρ’ όλο που η κυβέρνηση των ΗΠΑ δεν λέει στις επιχειρήσεις πόσο να παράγουν από το κάθετι, εμπλέκεται ουσιαστικά σε μια μορφή σχεδιασμού, στον οποίο συγκεκριμένες μορφές παραγωγής προτιμούνται σε σχέση με άλλες, αναδιανέμοντας τα χρήματα από τους πιο κερδοφόρους τομείς της οικονομίας σε εκείνους που τα χρειάζονται μέσω της φορολογίας και της χρηματοδότησης του ελλείματος (δηλαδή φορολογίας που έχει μετατεθεί στο μέλλον). Έτσι, βλέπουμε ότι αντί να εξοντώνει τις αγορές, ο κρατικός σχεδιασμός έχει γίνει αναντικατάστατος για την διατήρησή τους.

Ως μια κοινωνική οντότητα, το κεφάλαιο διάγει μια διπλή ύπαρξη: μια φαινομενική ύπαρξη ως μια σειρά ανεξάρτητων οικονομικών μονάδων και μια ουσιαστική ύπαρξη ως **συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο** ή το άθροισμα των κεφαλαίων στη δυναμική τους αλληλοσυσχέτιση. Το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο φανερώνει την ύπαρξή του αποκλειστικά μέσω των εξατομικευμένων του κομματιών. Όμως, αυτά τα κομμάτια είναι ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, και από το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο, με μια σχετική μόνο έννοια, αφού η ύπαρξή τους συνεπάγεται και τα δύο¹⁹. Ας φανταστούμε ότι το κεφάλαιο είναι ένα ηλεκτρονικό κύκλωμα, ενώ τα εξατομικευμένα κομμάτια είναι οι κόμβοι του. Οι κόμβοι είναι συστατικό μέρος του κυκλώματος: δεν υπάρχει κύκλωμα χωρίς αυτούς και το αντίστροφο. Κάθε κόμβος είναι μέρος και, συνεπώς, εξαρτάται από το συνολικό κύκλωμα. Βέβαια, οι μεμονωμένοι κόμβοι μπορούν να τοποθετηθούν εγγύτερα ή πιο μακριά – ή, στην περίπτωση του κεφαλαίου, μπορούν να είναι περισσότερο ή λιγότεροι πυκνοί – αλλά δεν μπορούν να υπάρξουν έξω από το κύκλωμα, έξω από την ολότητα. Η εφαρμογή της ίδιας ιδέας στη μισθωτή εργασία μας προσφέρει σημαντικές διαισθήσεις. Οι εργάτες στην καπιταλιστική κοινωνία είναι “ελεύθεροι” σε σχέση με τα ατομικά κεφάλαια, στα οποία πουλούν την εργατική τους δύναμη, ενώ είναι προσδεμένοι στο συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο ως “εξαρτήματα”. Πραγματικά, η ίδια η παρουσία μισθωτής εργασίας συνεπάγεται τον ανταγωνισμό ανάμεσα στις επιχειρήσεις γιατί προϋποθέτει οικονομικές μονάδες με αρκετή αυτονομία ώστε να λαμβάνουν ανεξάρτητες αποφάσεις σχετικά με την απασχόληση²⁰. Η παραχώρηση των μέσων παραγωγής σε μια μοναδική οντότητα – που προαναφέρθηκε ως η “υπερσυσχέτιση” του κεφαλαίου – δεν έχει εξαφανίσει τον ανταγωνισμό μέσα στην Κούβα²¹. Έχει απλά αλλάξει την δικανική/νομική μορφή της ατομικής ιδιοκτησίας από ατομική (ιδιωτική) σε κρατική. Τα μέσα παραγωγής είναι ταξική ιδιοκτησία της κρατικής μπουρζουαζίας και μη-ιδιοκτησία των εργατών. Για να το εξηγήσουμε αυτό με όρους της μεταφοράς του ηλεκτρονικού κυκλώματος: η εθνικοποίηση των επιχειρήσεων στην Κούβα έχει φέρει τους ξεχωριστούς κόμβους στο κύκλωμα - δηλαδή τα κομμάτια του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου – πιο κοντά, αλλά το κύκλωμα ως τέτοιο παραμένει άθικτο. Οι επικριτές της θεωρίας του κρατικού καπιταλισμού και μερικοί υπέρμαχοί της, όπως οι *Cliffites*²², αντιμετωπίζουν

17 Ha-Joon Chang, *Bad Samaritans: The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism* (New York City: Bloomsbury Press, 2008), σσ. 14-15.

18 ΟΟΣΑ, *General Government Spending: Total, % of GDP, 1970-2014*.

19 Καρλ Μαρξ, *Capital vol. 2* (London: Penguin Classics, 1990), σελ. 427.

20 Pares Chatterpadhyay, *The Marxian Concept of Capital and the Soviet Experience* (Westport: Praeger Publishers, 1994), σσ. 18-20.

21 Στμ. Αυτό μήπως χρειάζεται μεγαλύτερη διευκρίνιση; Για να το θέσουμε διαφορετικά: πώς ακριβώς εκφράζεται αυτός ο ανταγωνισμός για την τιμή πχ. της εργατικής δύναμης μεταξύ των κρατικών επιχειρήσεων;

22 Στμ. Αναφορά στον Τόνυ Κλιφ, ιδρυτικού μέλους του Socialist Workers Party στη Βρετανία. Στα τέλη της δεκαετίας του 1940 στηριγμένος στην ανάλυση του Τρότσκι για τον σταλινισμό, διατύπωσε τη θε-

την Κούβα και άλλες κρατικοποιημένες οικονομίες ως μια μοναδική παραγωγική μονάδα²³. Η θέση για το “γιγαντιαίο εργοστάσιο” είναι θελκτική σε μεγάλο βαθμό, επειδή κάνει την ανάλυση αυτών των κοινωνιών πιο διαχειρίσιμη, θεωρώντας πολλά σύνθετα φαινόμενα ως ένα μοναδικό αντικείμενο μελέτης. Αυτό υποθέτει έναν λειτουργικό μονολιθισμό στον οποίο τα συστατικά στοιχεία της κοινωνικής ολότητας συμπεριφέρονται ως μέρη ενός αρμονικού, αδιαφοροποίητου όλου. Μια πιο διεξοδική εξέταση εκ μέρους μας θα δείξει ότι αυτή η υπόθεση είναι εντελώς αδικαιολόγητη.

Ο ανταγωνισμός υπάρχει όσο η συνολική κοινωνική παραγωγή κατακερματίζεται λειτουργικά σε μια πληθώρα από αμοιβαία αυτόνομες και ανταγωνιζόμενες επιχειρήσεις. Δυο κριτήρια είναι απαραίτητα για να καταδειχτεί ο οργανωσιακός διαχωρισμός των επιχειρήσεων, ο οποίος δεν μπορεί παρά να είναι πάντα σχετικός. Το πρώτο είναι η παρουσία μιας αγοράς εργατικής δύναμης. Το δεύτερο είναι η ανταλλαγή προϊόντων μεταξύ των επιχειρήσεων με την μορφή του εμπορεύματος-χρήμα²⁴. Αποδείχτηκε πριν ότι οι επιχειρήσεις στην Κούβα είναι ανεξάρτητοι εργοδότες εργασίας. Όμως, ανταγωνίζονται κιόλας η μια την άλλη με την μαρξική έννοια – δηλαδή, έρχονται αντιμέτωπες μεταξύ τους ως αγοραστές και πωλητές εμπορευμάτων. Ξέρουμε ότι αυτό συμβαίνει γιατί τα προϊόντα τους ανταλλάσσονται με χρήματα αντί να αποκτιούνται άμεσα και να διανέμονται με φυσικό τρόπο. Μια αναφορά που συντάχθηκε από την ECLAC (την Οικονομική Επιτροπή για την Λατινική Αμερική και την Καραϊβική, Economic Commission for Latin America and the Caribbean – μια περιφερειακή υποεπιτροπή των Ηνωμένων Εθνών) για την κατάσταση της οικονομίας της Κούβας στη διάρκεια της Ειδικής Περιόδου, πριν από τις μεταρρυθμίσεις της αγοράς στα τέλη της δεκαετίας του 1990, βρήκε ότι:

οι επιχειρήσεις στον παραδοσιακό τομέα πουλούν σε ελεγχόμενες τιμές, συχνά λαμβάνουν προνομιακή μεταχείριση σχετικά με τους φόρους και τους δασμούς και αποκτούν ένα μεγαλύτερο μέρος των εσόδων τους από επιδοτήσεις, ώστε να καλύψουν τα ελλείματα που προκύπτουν από το γεγονός ότι πουλούν σε επιδοτούμενες τιμές.

Η έκθεση συνεχίζει: “ο παραγωγός εμπορεύσιμων αγαθών λειτουργεί σε διεθνείς ή εσωτερικές αγορές και δεν έχει υποχρέωση να αγοράζει στην εγχώρια αγορά”²⁵. Με άλλα λόγια, οι κουβανικές επιχειρήσεις παράγουν αγαθά τα οποία μπορούν να πουλήσουν σε εγχώριες ή/και ξένες αγορές· αγοράζουν πρώτες ύλες καθώς και ενδιάμεσα ή μισο-τελειωμένα προϊόντα, η μία από την άλλη ή από ξένες εταιρείες· και, τέλος, οι συναλλαγές τους, είτε “στα βιβλία” είτε σε μετρητά, είναι συναλλαγές ανταλλαγής στις οποίες το χρήμα λειτουργεί ως ένα μέτρο της αξίας και ως μέσο κυκλοφορίας. Μπορεί κανείς, ίσως, να ισχυριστεί ότι αυτές οι συναλλαγές είναι απλές τυπικότητες επειδή το κράτος κατέχει όλα τα μέσα παραγωγής. Ένας άλλος τρόπος που μπορεί να επαναδιατυπωθεί αυτή η θέση είναι ότι ακόμα και αν η διαδικασία που μόλις έχουμε περιγράψει έχει τη μορφή εμπορευματικής ανταλλαγής, το περιεχόμενό της είναι διαφορετικό, επειδή το νομικό πλαίσιο της κρατικοποιημένης ιδιοκτησίας αποτρέπει τις επιχειρήσεις στην Κούβα από το να συμπεριφέρονται αυτόνομα. Παρ’ όλα αυτά, αυτό θέτει εύλογα το ερώτημα γιατί τα προϊόντα της ανθρώπινης εργασίας θα έπρεπε καταρχάς να ανταλλάσσονται – ή να εμφανίζεται ότι ανταλλάσσονται – για χρήματα; Η απάντηση, φυσικά, είναι ότι η κυβέρνηση εξαρτάται από την κερδοφορία της οικονομίας στο σύνολό της, συνεπώς υποχρεώνει τις επιχειρήσεις να είναι υπεύθυνες για τα δικά τους οικονομικά, κάτι που τις μετατρέπει σε ανεξάρτητες μονάδες με ανταγωνιστικά οικονομικά συμπεριφέροντα²⁶. Οι ακόλουθοι της “σοσιαλιστικής” ή της “ούτε σοσιαλιστική ούτε καπιταλιστική” θεωρίας αρνούνται επίσης ότι υπάρχει ανταγωνισμός στην ίδια την Κούβα επειδή το κράτος επιτρέπει

ωρία του κρατικού καπιταλισμού για τα σταλινικά καθεστώτα. Κορυφαίο έργο του είναι ο “Κρατικός Καπιταλισμός στη Ρωσία”.

23 Peter Binns-Mike Gonzales, “Cuba, Castro and Socialism” στο *International Socialism*, Spring, 1980.

24 Chattopadhyay, *ό.π.*, σσ. 54-55.

25 CEPAL, *La Economía Cubana: Reformas Estructurales y Desempeño en los Noventa*, 2nd ed. (Mexico City: Economic Culture Fund, 2000), σσ. 205-206.

26 Στμ. Αυτό θα μπορούσε βέβαια να ερμηνευθεί ως η αποτυχία, προς το παρόν, της κρατικής οικονομίας να λειτουργήσει “πραγματικά” ως “ένα όλον”.

σε μη κερδοφόρες επιχειρήσεις να συνεχίζουν να λειτουργούν. Παρ' όλο που είναι κοινός τόπος για τα κράτη να στηρίζουν ντόπιες επιχειρήσεις – ακόμα και ολόκληρες βιομηχανίες – απορροφώντας τα χρέη τους, τίποτα σχετικά με αυτή τη διευθέτηση δεν είναι ασυμβίβαστο με την ύπαρξη του ανταγωνισμού και της εμπορευματικής ανταλλαγής. Η εξιδανικευμένη εκδοχή του καπιταλισμού ως μιας καθαρά ελεύθερης αγοράς με μόνο ελάχιστη κυβερνητική παρέμβαση, την οποία αυτοί οι άνθρωποι χρησιμοποιούν ως το πρότυπο για σύγκριση, δεν υπάρχει πουθενά παρά μόνο στα εγχειρίδια. Έρχεται, επίσης, σε αντίθεση με την εμπειρία από τον καπιταλισμό τον τελευταίο ενάμισι αιώνες, η οποία βρίθει με παραδείγματα του κράτους να αλλοιώνει την “κανονική” λειτουργία των αγορών. Στην πραγματικότητα, αυτό που είναι περισσότερο ασυνήθιστο στο είδος του καπιταλισμού που έχει εδραιωθεί στην Κούβα είναι ότι ζημιές και κέρδη επιστρέφουν όλα στο κράτος, όπου και ο ισολογισμός αναδιανέμεται, στη συνέχεια, μεταξύ των διαφόρων κλάδων. Στη διαδικασία, πολλοί μη βιώσιμοι τομείς και επιχειρήσεις βοηθούνται να “επιπλέουν” με τεχνητό τρόπο. Όμως, οι κεντρικοί σχεδιαστές μπορούν να ανεχτούν την χρεοκοπία μόνο σε έναν περιορισμένο βαθμό. Δεν έχουν την πλήρη ελευθερία να αναδιανέμουν τα χρήματα όπως επιλέγουν, τουλάχιστον όχι για πάντα, καθώς αυτό θα μείωνε το συνολικό ποσό χρημάτων που είναι διαθέσιμο για τον σχηματισμό κεφαλαίου και θα υπονόμει την ανταγωνιστικότητα της Κούβας στην παγκόσμια αγορά. Το ίδιο αληθεύει για τις τιμές των εμπορευμάτων στην Κούβα, καθώς αυτές πρέπει να αντικατοπτρίζουν τις αντίστοιχες παγκόσμιες τιμές, διαφορετικά αυτό θα σήμαινε απώλεια κρατικού κουβανικού χρήματος αν οι τιμές απέκλιναν πολύ²⁷ ή για μεγάλο χρονικό διάστημα. Εν ολίγοις, οι ίδιοι μηχανισμοί που κινούν την εργασία και το κεφάλαιο σύμφωνα με τις απαιτήσεις της διαδικασίας παραγωγής αξίας στις συμβατικές καπιταλιστικές χώρες, αυτοί κάνουν επίσης την εμφάνισή τους στον κρατικό καπιταλισμό, αν και με μια έντονα στρεβλωμένη μορφή. Αντί να εξαλείφει εντελώς όλους αυτούς τους μηχανισμούς, ο ανταγωνισμός αναγκάζει το κράτος να εισάγει τους δικούς του για να προσπαθήσει να κάνει συνειδητά (και λιγότερο αποτελεσματικά) αυτό που η αγορά κάνει ασυνείδητα²⁸.

Η συσσώρευση του κεφαλαίου, ή η μεγενθυμένη αναπαραγωγή των φυσικών μέσων παραγωγής, είναι ο μοναδικός σκοπός της παραγωγής στον καπιταλισμό. Αυτό συμβαίνει επειδή, όπως εξήγησε ο Μαρξ:

η ανάπτυξη της καπιταλιστικής παραγωγής καθιστά συνεχώς αναγκαία τη διατήρηση της αύξησης του ποσού του κεφαλαίου που επενδύεται σε μια δοσμένη βιομηχανική επιχείρηση...υποχρεώνει [τον καπιταλιστή] να διατηρεί συνεχώς σε επέκταση το κεφάλαιό του ώστε να μπορεί να το διατηρεί, δεν μπορεί όμως να το επεκτείνει παρά μόνο μέσω της προοδευτικής συσσώρευσης²⁹.

Στο *Κεφάλαιο*, ο Μαρξ διατυπώνει τον τύπο της καπιταλιστικής αναπαραγωγής ως εξής: $c+v+s$, όπου το c αντιπροσωπεύει το σταθερό κεφάλαιο ή το απόθεμα φυσικού κεφαλαίου, το v είναι το μεταβλητό κεφάλαιο ή οι μισθοί, και το s είναι η υπεραξία ή κέρδος³⁰. Το ποσό της υπεραξίας μπορεί να χωριστεί, το ίδιο, σε δύο μέρη, το ένα προορισμένο για καπιταλιστική κατανάλωση και το άλλο προοριζόμενο για συσσώρευση. Ας αναφερθούμε σε αυτά ως: k (το ταμείο για καπιταλιστική κατανάλωση) και a (ταμείο συσσώρευσης) αντίστοιχα, έτσι ώστε το σύνολο της υπεραξίας να είναι $S=k+a$. Στον καπιταλισμό η αύξηση του κεφαλαίου c εξαρτάται άμεσα από το ποσό της συσσώρευσης a , με το v να μην αυξάνεται παρά μόνο όσο χρειάζεται για την απασχόληση επιπρόσθετης εργατικής δύναμης ώστε να τεθεί σε κίνηση μια μεγαλύτερη μάζα κεφαλαίου c . Αντίθετα, σε μια σοσιαλιστική κοινωνία, η αύξηση του κεφαλαίου c θα εξαρτιόταν αποκλειστικά από τις ανάγκες του v , τις ανάγκες για την φυσική αναπαραγωγή του πληθυσμού, ενώ η υπεραξία S

27 Στμ. Στο πρωτότυπο: *stray too far*.

28 Adam Buick & John Crump, *State Capitalism: The Wages System under New Management* (New York City: St. Martin's Press, 1986), σσ. 80-93.

29 Καρλ Μαρξ, *Capital vol. 1* (London: Penguin Classics, 1990), σελ. 739.

30 Για να είμαστε σαφείς, υπεραξία και κέρδος δεν είναι συνώνυμα. Όμως, η υπεραξία είναι η πηγή του κέρδους και για τις ανάγκες μας εδώ ταιριάζουν στον ίδιο ρόλο. Συνεπώς, μπορούμε να μιλάμε για αυτά σαν να μην διακρίνονται μεταξύ τους.

και οι συνιστώσες της **k** και **a** θα ήταν διαθέσιμες σε όποιον τις χρειαζόταν περισσότερο με τη μορφή επιπλέον προϊόντων έτοιμων για κατανάλωση³¹. Στην Κούβα, όπως και σε όλες τις άλλες κρατικο-καπιταλιστικές χώρες, οποιαδήποτε αύξηση στο “ταμείο” της εργασίας **v**, που συντηρεί ολόκληρη την εργατική τάξη, εξαρτάται άμεσα από την επέκταση του κεφαλαίου **c**, τη μάζα των μέσων παραγωγής, και το ταμείο συσσώρευσης **a** που τροφοδοτεί την αύξησή του³². Η εθνικοποίηση των βιομηχανιών δεν καταργεί το κεφάλαιο ή τη συσσώρευσή του. Μάλλον επιταχύνει αυτές που είναι ήδη εγγενείς τάσεις της διαδικασίας συσσώρευσης του κεφαλαίου: 1) την συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, αυτό που ο Μαρξ αποκαλεί “απαλλοτρίωση των πολλών καπιταλιστών από λίγους”· και 2) την “κοινωνικοποίηση” της παραγωγής, ή την τάση αύξησης της αλληλεξάρτησης των διαφόρων κλάδων της βιομηχανίας³³. Αμφότερες οι τάσεις υπηρετούν την αύξηση της παραγωγικότητας – δηλαδή το ποσοστό με το οποίο η υπεραξία αντλείται από την εργατική τάξη – μέσω της αύξησης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου (του λόγου **c/v**). Η εθνικοποίηση των βιομηχανιών το επιτυγχάνει αυτό συγκεντρώνοντας το κεφάλαιο σε επιχειρήσεις που είναι μεγαλύτερες και πιο αποτελεσματικές, εξαιτίας των οικονομικών κλίμακας, και οι οποίες μειώνουν το μοναδιαίο κόστος παραγωγής καθώς αυξάνεται το βιομηχανικό προϊόν³⁴. Από την άλλη, η κοινωνικοποίηση της παραγωγής εξαρμονίζει τους διαφορετικούς κλάδους της βιομηχανίας, ελαχιστοποιώντας τα σημεία “συμφόρησης” ή τις ανισορροπίες στο αποτέλεσμα της παραγωγής κατά μήκος κάθε “κρίκου” της παραγωγικής αλυσίδας³⁵. Συνοψίζοντας, ο στόχος της παραγωγής στην Κούβα εξακολουθεί να είναι η συσσώρευση κεφαλαίου από κέρδη. Το νομικό μονοπώλιο του κυβανικού κράτους επί των εργαλείων της εργασίας δεν έχει αλλάξει την κοινωνική οργάνωση της παραγωγής επειδή “το δίκαιο δεν μπορεί ποτέ να είναι πιο πάνω από την οικονομική δομή της κοινωνίας”³⁶.

Οι ηγέτες της κυβέρνησης, που ήρθε στην εξουσία το 1959, είχαν την αισιοδοξία, τουλάχιστον στην αρχή, ότι η Κούβα θα μπορούσε να απελευθερωθεί από την εξάρτησή της από τη ζάχαρη και θα μπορούσε να διαφοροποιήσει την οικονομία της. Αναποδογύρισαν τον Μαρξ, ισχυριζόμενοι ότι για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού ήταν αναγκαίο να αναπτύξουν την οικονομική βάση της Κούβας – δηλαδή να συσσωρεύσουν κεφάλαιο με έναν επιταχυνόμενο ρυθμό, υποβάλλοντας τους εργάτες σε μια εντατική εκμετάλλευση. Ο οικονομικός αποκλεισμός από τις ΗΠΑ δημιούργησε μια έλλειψη βασικών καταναλωτικών αγαθών και ανταλλακτικών για τον υπάρχοντα εξοπλισμό, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου προερχόταν από τις ΗΠΑ. Καθώς δεν υπήρχε άλλη εναλλακτική πηγή ανταλλακτικών, η καινούρια κυβέρνηση στράφηκε για οικονομική βοήθεια στην άλλη μεγάλη ιμπεριαλιστική δύναμη, την Σοβιετική Ένωση, βοήθεια που η τελευταία πρόσφερε άμεσα. Οι Σο-

31 Grandizo Munis, “Partido-Estado, Stalinismo, Revolución,” στο *Revolución y Contrarrevolución en Rusia*, σσ. 78-80.

32 Αυτό χρησιμοποιείται μόνο ενδεικτικά, καθώς ο νόμος της αξίας δεν θα λειτουργούσε στον σοσιαλισμό και η ανταλλακτική αξία δεν θα υπήρχε καν.

33 Μαρξ, *ό.π.*, σσ. 929-930.

34 Στμ. Στον βαθμό βέβαια, πρέπει να πούμε – και να θέσουμε προς προβληματισμό – που η κλιμάκωση αυτή δεν συνοδεύεται από πιθανά προβλήματα γιγάντωσης του διαχειριστικού και διευθυντικού “κόστους” των γιγαντωνόμενων επιχειρήσεων/βιομηχανιών, πχ. γραφειοκρατία, έλλειψη ευελιξίας στη λήψη αποφάσεων και στον σχεδιασμό κλπ.

35 Στμ. Βέβαια αυτό εγείρει, κατά την άποψή μας – δείτε και την προηγούμενη παρατήρηση – το πολύ θεμελιώδες ερώτημα: αν το κρατικο-καπιταλιστικό μοντέλο αυτών των κοινωνιών/οικονομιών ενισχύει αυτές τις δυο θεμελιώδεις τάσεις συσσώρευσης του κεφαλαίου γιατί αυτές αποτυγχάνουν οικτρά σε σχέση με τις συμβατικές καπιταλιστικές χώρες; Για παράδειγμα, η “κοινωνικοποίηση” της παραγωγής φαίνεται να γίνεται σε ένα περιβάλλον “δυσκαμψίας” αν, όπως είπαμε και πριν, οι αγκυλώσεις της γιγάντωσης των βιομηχανιών επικρατήσουν των ωφελειών από τις οικονομίες κλίμακας. Επίσης θα πρέπει να αναλογιστούμε τις συνθήκες αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης στις κρατικοποιημένες κοινωνίες/οικονομίες που είναι, συνήθως, έλλειψη “παραγωγικών” κινήτρων, μειωμένοι μισθοί και κατανάλωση κλπ. Εν ολίγοις, κάπως θα πρέπει να εξηγηθεί η αποτυχία αυτού του, “σοβιετικού” ας πούμε, τύπου κρατικο-καπιταλιστικών κοινωνιών/οικονομιών. Από την άλλη, βέβαια, έχουμε και το “πετυχημένο” (;) κινέζικο μοντέλο που, μάλλον, είναι μια πολύ διαφορετική ιστορία.

36 Καρλ Μαρξ, *Critique of the Gotha Program* (Rockville: Wildside Press, 2008), σελ. 26 [στα Ελληνικά, “Κριτική του Προγράμματος της Γκότα”, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2015].

βιετικοί έστειλαν μηχανήματα στην Κούβα, αλλά η εκβιομηχάνιση σύντομα “προσέκρουσε” σε μερικά προβλήματα τεχνικής φύσης: η “ενδιάμεση τεχνολογία”, που παραγόταν στην ΕΣΣΔ και τις ουδέτερες προς αυτήν χώρες, ήταν πολύ βαριά, άβολη και αναποτελεσματική καθώς και μη συμβατή με μεγάλο μέρος του εξοπλισμού που υπήρχε ήδη στο νησί. Η Κούβα θα έπρεπε τελικά να εισάγει πιο καινούρια μηχανήματα από τη Δυτική Ευρώπη ή την Ιαπωνία. Αυτά, όμως, μπορούσαν να αγοραστούν μόνο με δολλάρια και ο πιο γρήγορος και αξιόπιστος τρόπος να αποκτήσει δολλάρια η χώρα ήταν εξαγοντας ζάχαρη. Επιπλέον, παρά την λήψη σημαντικής βοήθειας από τους Σοβιετικούς, η Κούβα εξακολουθούσε να πρέπει να πληρώνει τον τεράστιο λογαριασμό των εισαγωγών που είχε μαζέψει. Κάτι που επίσης δεν μπορούσε να κάνει παρά μόνο πουλώντας ζάχαρη³⁷. Η ίδια διαδικασία που είχε οδηγήσει το κουβανικό κράτος να “επιμείνει διπλά”³⁸, σαν να λέμε, στην παραγωγή της ζάχαρης, ως πρωταρχικής πηγής εσόδων στα προηγούμενα χρόνια, έφτασε στο αποκορύφωμα προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960 με την καμπάνια για την συγκομιδή δέκα εκατομμυρίων τόνων ζάχαρης. Οι Σοβιετικοί παρείχαν στην Κούβα μια εγγυημένη αγορά για όλη την παραγωγή ζάχαρης, όπως το είχαν κάνει οι Ηνωμένες Πολιτείες, υπό τους όρους του *Συμφώνου Αμοιβαιότητας* [Reciprocity Treaty] του 1902³⁹, μέχρι το 1960, χρονιά που τέθηκε σε εφαρμογή ο οικονομικός αποκλεισμός. Επειδή η Κούβα είναι μια μονο-εξαγωγική οικονομία, εξαρτιόταν πάντα από έναν ιμπεριαλιστή χορηγό με μια πολύ μεγαλύτερη οικονομία για να απορροφά το προϊόν που παρήγαγε. Οι ΗΠΑ είχαν παίξει αυτόν τον ρόλο πριν από το 1960 και, τώρα, η Σοβιετική Ένωση θα έκανε το ίδιο. Και στις δυο περιπτώσεις το πολιτικό τίμημα που πλήρωσε η Κούβα ήταν επαχθές. Οι ΗΠΑ είχαν απαιτήσει μια ναυτική βάση στο κουβανικό έδαφος και το δικαίωμα να επεμβαίνουν στρατιωτικά για την υπεράσπιση των επιχειρηματικών τους συμφερόντων ενώ οι Σοβιετικοί απαιτήσαν από την Κούβα να λειτουργήσει ως ο αντιπρόσωπός τους στις ένοπλες συγκρούσεις σε ολόκληρο τον κόσμο. Το 1966, η Κούβα διαπραγματεύθηκε μια εξαιρετικά προσοδοφόρα εμπορική συμφωνία με την Σοβιετική Ένωση για την πώληση πέντε εκατομμυρίων τόνων ζάχαρης, σε τιμές πάνω από αυτές της αγοράς για τις χρονιές 1968-1969, αλλά η συνολική παραγωγή δεν έπιασε αυτόν τον στόχο, δίνοντας, κατά μέσο όρο, μόλις 3,7 εκατομμύρια τόνους κάθε χρόνο. Απτόητοι από αυτή την αποτυχία και αποφασισμένοι, περισσότερο από ποτέ, να μετασηματίσουν την Κούβα σε βιομηχανική υπερδύναμη, οι νέοι ηγέτες έβαλαν στις βλέψεις τους έναν ακόμα πιο φιλόδοξο στόχο, τον οποίο είχαν συλλάβει ως πανάκεια για όλα τα οικονομικά δεινά της χώρας: η Κούβα θα αψηφούσε τους νόμους της φύσης, και της οικονομίας, τριπλασιάζοντας την παραγωγή [ζάχαρης] στο διάστημα ενός και μόνο χρόνου⁴⁰, με μια συγκομιδή δέκα εκατομμυρίων τόνων. Οι Σοβιετικοί θα αγόραζαν, όπως συμφώνησαν, τα πέντε εκατομμύρια τόνους στην τιμή που είχε συμφωνηθεί με την εμπορική τους συμφωνία με την Κούβα, και άλλα δύο εκατομμύρια τόνοι θα πουλιούνταν στην παγκόσμια αγορά στην μέση τρέχουσα τιμή, ενώ τα τρία εκατομμύρια τόνοι που θα απέμεναν θα πουλιούνταν στους καταναλωτές και στις εταιρείες στην εγχώρια αγορά. Το κουβανικό κράτος, βοηθούμενο σε μεγάλο βαθμό από το Κόμμα και τα συνδικάτα-παραρτήματά του, εγκαινίασε μια στρατιωτικού τύπου εκστρατεία, κινητοποιώντας ολόκληρη την χώρα για τη εξασφάλιση του στόχου της παραγωγής. Οι προσπάθειές τους αποδείχτηκαν, τελικά, ανεπιτυχείς και η αποδιοργάνωση που η καμπάνια προκάλεσε σε άλλους τομείς της οικονομίας είχε μακροχρόνιες συνέπειες από τις οποίες, μπορεί κανείς να ισχυριστεί, ότι η Κούβα δεν έχει ανακάμψει ακόμα. Στο τέλος, όλα τα πλάνα για την με ιλλιγγιώδη ταχύτητα εκβιομηχάνιση της χώρας, όπως έκανε και ο Στάλιν στην Ρωσία στα πρώτα δύο πενταετή πλάνα, βραχυ-

37 Richard Gott, *Cuba: A New History* (New Haven: Yale University Press, 2005), σσ. 186-188.

38 Στμ. Στο πρωτότυπο: *double-down*.

39 United States Tariff Commission, *The Effects of the Cuban Reciprocity Treaty of 1902* (Washington: US Govt. Printing Office, 1929), σσ. 66-67.

40 Στμ. Είναι, νομίζουμε, η τρέλα από την αίσθηση παντοδυναμίας του συγκεντρωτικού κράτους πάνω σε μια υποτίθεται απόλυτα πειθαρχημένη εργατική δύναμη στο έλεος αυτής της παντοδυναμίας που ωθεί σε τέτοια φαραωνικά και υβριστικά πλάνα που, όπως στην Σοβιετική Ένωση με τα “πειράματα του Λυσένκο” ή στη μαοϊκή Κίνα της “Μεγάλης Προλεταριακής Πολιτιστικής Επανάστασης”, απέτυχαν οικτρά εξοντώνοντας τεράστια τμήματα του πληθυσμού από την πείνα, τις κακουχίες και τις εκκαθαρίσεις. Και, όχι τυχαία, είναι αυτά τα συγκεντρωτικά, αυταρχικά καθεστώτα που φτάνουν την εκμετάλλευση του προλεταριάτου σε έναν ύψιστο βαθμό.

κυκλώθηκαν από τις οικονομικές πραγματικότητες της περιόδου μετά το πραξικόπημα του 1959. Η Κούβα έπαψε να είναι μια φυτεία ζάχαρης για τις Ηνωμένες Πολιτείες αλλά έγινε μια φυτεία ζάχαρης για τους Σοβιετικούς⁴¹.

Οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις έχουν πλασαριστεί ως το κατεξοχήν έκθεμα του “σοσιαλιστικού” σχεδίου στην Κούβα. Στην πραγματικότητα, όμως, έχουν χρησιμεύσει ως μια καπιταλιστική πρωταρχική συσσώρευση, μετασχηματίζοντας τον αγροτικό πληθυσμό σε μια τάξη εργατών γης. Οι αναλογίες ανάμεσα σε αυτή τη διαδικασία και την αποκαλούμενη “σοσιαλιστική πρωταρχική συσσώρευση” στη Ρωσία του Στάλιν, η οποία και θα οδηγούσε στην παρωδία της “σοσιαλιστικής εμπορευματικής παραγωγής”, αξίζει να επισημανθούν. Οι κρατικής ιδιοκτησίας φάρμες που δημιουργήθηκαν στην Κούβα από την συγχώνευση των κατακερματισμένων γαιοκτησιών των φτωχών και μεσαίων αγροτών, ή με τη διαίρεση των μεγάλων κτημάτων, λειτουργούν ως εμπορικές φάρμες. Όσοι κοπιάζουν σε αυτές τις ωραιοποιημένες καπιταλιστικές επιχειρήσεις, που κυνικά βαφτίζονται “φάρμες του λαού” (*granjas del pueblo*), λαμβάνουν το πακέτο του “μισθού” τους ως ένα μικροσκοπικό κλάσμα της συνολικής παραγωγής της σοδειάς, **v**, που μετά βίας αρκεί για την επιβίωσή τους, ενώ το κράτος πουλά το επιπλέον προϊόν, **s**, στις εγχώριες αγορές με ένα κέρδος⁴². Η από-τα-πάνω-προς-τα-κάτω δομή διοίκησης αυτών των επιχειρήσεων, που έχει τις ρίζες της στην κρατικοποιημένη ιδιοκτησία, και η επακόλουθη έλλειψη ελέγχου πάνω στη διανομή του παραγόμενου προϊόντος, αναγνωρίζεται, από το ίδιο το κουβανικό κράτος, ως ένα μείζον αντι-κίνητρο για την παραγωγικότητα, παρ’ όλα αυτά δεν θα μπορούσε να συμβαίνει αλλιώς⁴³.

Οποιοδήποτε μέτρο γνήσιου ελέγχου πάνω στην οικονομία, που θα ασκείτο από τους ίδιους τους παραγωγούς, απειλεί όχι μόνο τον ρυθμό της συσσώρευσης του κεφαλαίου αλλά επίσης και τη λειτουργική ακεραιότητα του κουβανικού πολιτικού συστήματος, το οποίο βασίζεται στον παντού διάχυτο μιλιταρισμό και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει ανεκτό. Οι ιδιώτες αγρότες ενσωματώνονται στο δίκτυο της παραγωγής αξίας ως μικρο-δικαιούχοι με δικαιώματα επικαρπίας (και όχι ιδιοκτησίας) στη γη. Στην πράξη, όμως, δεν διαθέτουν ελεύθερα το προϊόν της εργασίας τους αλλά πρέπει να το πουλάνε στο κράτος μέσω των κέντρων διανομής του (*Centros de Acopio*) σε καθορισμένες τιμές, εμπλεκόμενοι έτσι σε κάτι που ισοδυναμεί με δουλειά-με-το-κομμάτι⁴⁴. Όσο κι αν φαίνεται ασυνήθιστο, η δύσκολη θέση τους είναι χαρακτηριστική αυτής των Κουβανών εργατών: υφίστανται μια αδυσώπητη εκμετάλλευση, που δεν γνωρίζει όρια, ούτε καν αυτά της ανθρώπινης φυσιολογίας· εντελώς ακινητοποιημένοι και αποστερημένοι από κάθε αυτονομία, από έναν πανταχού παρόντα κρατικό μηχανισμό· υπό την επιτήρηση, κάθε στιγμή, της αστυνομίας, των CDR (*Επιτροπές Υπεράσπισης της Επανάστασης, Comités de Defensa de la Revolución*) και, στον εργασιακό χώρο, των συνδικάτων, τα οποία παίζουν επίσης έναν οργανωτικό ρόλο μέσα στον κουβανικό καπιταλισμό· χωρίς το δικαίωμα να οργανωθούν οι ίδιοι ή να εκφραστούν· στο έλεος των καπρίσιων της κρατικής γραφειοκρατίας κλπ. Σε καμιά άλλη χώρα δεν είναι η εργατική τάξη τόσο έντονα εξουσιαζόμενη όσο στην Κούβα, κάτι που η κουβανική κυβέρνηση προωθεί αδιαμφισβήτητα, στους υποψήφιους συνεταιίρους της σε κοινοπραξίες, ως ένα από τα βασικά ελκυστικά γνωρίσματα. Μια μελέτη από το Ίδρυμα Brookings, μια καπιταλιστική δεξαμενή σκέψης, παρατηρεί ότι αν και “[η] Συνομοσπονδία Κουβανών Εργατών, και οι πυρήνες του Κομμουνιστικού Κόμματος, είναι εμπεδωμένοι στις επιχειρήσεις...αυτές οι οργανώσεις γενικά ευθυγραμμίζονται με τους στόχους της παραγωγής της επιχείρησης και τους, σχετιζόμενους με αυτήν, κρατικούς οργανισμούς”, και συνεπώς “η διοίκηση δεν χρειάζεται να ανησυχεί για μαχητικές απεργίες ή στάσεις εργασίας”⁴⁵. Η βαθιά αντιδραστική φύση των συνδικάτων απορρέει από τον ρόλο που παίζουν στον

41 Gott, *ό.π.*, 240-243.

42 Αυτές μετονομάστηκαν σε *Unidades Básicas de Producción Cooperativa* (Βασικές Μονάδες Συνεταιριστικής Παραγωγής) ακολουθώντας μια αναδιάρθρωση περιουσιακών στοιχείων του παραγωγικού κεφαλαίου εντός του αγροτικού τομέα το 1993. Όμως, η εσωτερική οργάνωση και ο βασικός τρόπος λειτουργίας τους παρέμεινε απaráλλακτος.

43 Dumont, *ό.π.*, σσ. 51-52.

44 *αυτόθι.*, σσ. 80-85.

45 Richard E. Feinberg, *The New Cuban Economy: What Roles for Foreign Investment?* (Washington DC: Brookings Institution, 2012), σελ. 58.

καπιταλισμό ως ρυθμιστές της αγοράς και πώλησης της εργατικής δύναμης. Έχουν συμφέρον στη διατήρηση του συστήματος της μισθωτής εργασίας γιατί η ύπαρξή τους εξαρτάται από αυτήν. Αυτό τους έχει επιτρέψει να ενσωματώνονται στο καπιταλιστικό κράτος και τα βοηθητικά του όργανα, μια διαδικασία που φτάνει στην ύψιστη έκφρασή της σε κρατικο-καπιταλιστικές χώρες όπως η Κούβα⁴⁶. Αλλά, σε αντίθεση με άλλες καπιταλιστικές χώρες, τα κουβανικά συνδικάτα δεν προσποιούνται καν ότι εκπροσωπούν εργάτες ή ότι διαπραγματεύονται με τους εργοδότες για λογαριασμό τους. Είναι κρατικά όργανα, επιφορτισμένα με το καθήκον να επιβάλλουν την εργασιακή πειθαρχία και την αύξηση της παραγωγικότητας⁴⁷.

Όλα τα μέτρα που έχουν ληφθεί από την κουβανική κυβέρνηση μετά το 1959 και αναφέρονται επιδοκιμαστικά από την κρατική μπουρζουαζία και τους παρτιζάνους της, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, ως συγκεκριμένη μαρτυρία για τον “επαναστατικό” και “εργατικό” χαρακτήρα της, ήταν εντελώς ιδιοτελή και εφαρμόστηκαν για να ενισχύσουν τον καπιταλισμό στο νησί. Όμως, το καλλίτερο ίσως παράδειγμα, και αυτό που καταδεικνύει με τον καλλίτερο τρόπο αυτό το σημείο, είναι η επιτυχημένη εκστρατεία του κουβανικού κράτους για την εξάλειψη του αναλφαβητισμού στην ύπαιθρο. Πρόκειται για μια από τις πιο μακροχρόνιες κληρονομίες του κουβανικού κρατικού καπιταλισμού και κάτι στο οποίο η κυβέρνηση έχει καταφύγει επανειλημμένα για να δικαιολογήσει την ύπαρξή της από μια ηθική σκοπιά. Η Κούβα, λένε, ήταν μια οπισθοδρομική χώρα με μια υπανάπτυκτη οικονομία, παγιδευμένη σε μια παρασιτική σχέση με τον γείτονά της στα βόρεια – η επανάστασή της έδωσε την ανεξαρτησία της και την έκανε την πιο ζηλευτή χώρα σε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική! Αυτό που οι άνθρωποι αυτοί δεν βλέπουν, ή δεν θέλουν να δουν, είναι ότι όλα τα επιτεύγματα της υποτιθέμενης “επανάστασης” ήταν με κατηγορηματικό τρόπο καπιταλιστικά μέτρα. Ο στόχος τους δεν ήταν ποτέ η βελτίωση του βιωτικού επιπέδου των Κουβανών εργατών αλλά η μεγένθυση του κουβανικού κεφαλαίου, η επίτευξη ενός μεγαλύτερου ποσοστού εκμετάλλευσης (ο λόγος *s/v*) μέσω της καλλίτερης αξιοποίησης της υπάρχουσας τεχνολογίας. Μετά την επιδείνωση των σχέσεων ανάμεσα στις ΗΠΑ και την Κούβα και την ευθυγράμμιση της τελευταίας με τη Σοβιετική Ένωση, η χώρα βίωσε μια αιμορραγία αυτών των ίδιων των εξειδικευμένων εργατών που θα χρειαζόνταν για τη βιομηχανοποίηση της οικονομίας. Φορτία με μηχανήματα και πρώτες ύλες από τη Σοβιετική Ένωση, η οποία ήταν αρκετά γενναιόδωρη, στοιβάζονταν κυριολεκτικά στις αποβάθρες αφού η Κούβα δεν είχε ούτε το προσωπικό για να τα λειτουργήσει ούτε τα κτίρια για να τα αποθηκεύσει⁴⁸. Για να πετύχει την εκβιομηχάνιση και να κρατηθεί κοντά στους ανταγωνιστές της, η Κούβα θα έπρεπε να μετατρέψει τον αναλφάβητο πληθυσμό της στην ύπαιθρο σε μια εργατική δύναμη ικανή να παράγει υπεραξία για το κράτος. Παρ’ όλο που η προσπάθεια για την εκβιομηχάνιση σκόνταψε πάνω σε ανυπέρβλητα εμπόδια, απέμεινε μια υψηλής ειδίκευσης εργατική δύναμη ως παράπλευρο προϊόν αυτής της διαδικασίας, που εγκαταλείφθηκε. Τα πρόσφατα χρόνια, οι εξαγωγές ανθρώπινου κεφαλαίου έχουν γίνει η πρωταρχική πηγή εσόδων της χώρας – αντικαθιστώντας την παραγωγή ζάχαρης, η οποία κατέρρευσε μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης και της επακόλουθης απώλειας μιας εγγυημένης αγοράς – με τον τουρισμό και τα εμβάσματα από το εξωτερικό ως την δεύτερη και τρίτη πηγή αντίστοιχα. Η Βραζιλία, για παράδειγμα, πληρώνει το κουβανικό κράτος περίπου 4000 δολάρια τον μήνα για κάθε γιατρό που στέλνεται εκεί σε μια “διεθνιστική αποστολή”. Παρ’ όλα αυτά, οι γιατροί οι ίδιοι βγάζουν, κατά μέσο όρο, μόνο 400 δολάρια κάθε μήνα σε μισθό⁴⁹. Τη διαφορά την ιδιοποιείται η κυβέρνηση ως υπεραξία για την πληρωμή στρατιωτικών δαπανών και πολυτελούς κατανάλωσης από την άρχουσα τάξη ή αλλιώς επανεπενδύεται σε κερδοφόρες επιχειρηματικές δραστηριότητες, πολλές από τις οποίες είναι σε συνεργασία με καπιταλιστές από το εξωτερικό. Ακόμα και το “σοσιαλιστικό” σύστημα υγείας της χώρας, που από πολλούς θεωρείται ως η κορωνίδα των επιτευγμάτων, εξυπηρετεί τις ανάγκες συσσώρευσης του κουβανικού κεφαλαίου. Από την σκοπιά του κε-

46 Grandizo Munis, “Los Sindicatos Contra la Revolución” στο *Internacionalismo, Sindicatos, Organización de Clase*, σελ. 85-86.

47 Farber, *ό.π.*, σσ. 138-139.

48 Dumont, *ό.π.*, σελ. 77.

49 Martin Carnoy, “Cuba’s Biggest Export is Teachers, Doctors – Not Revolution”, [“Οι μεγαλύτερες εξαγωγές της Κούβας είναι Δάσκαλοι και Γιατροί – όχι η Επανάσταση”], *Reuters*, 24 Δεκεμβρίου 2014.

φαλαίου, ένα κρατικό σύστημα υγείας είναι προτιμότερο από ένα ιδιωτικό σύστημα ή ένα σύστημα με πολλούς “παίκτες”, όπως αυτό που υπάρχει στις ΗΠΑ, γιατί επιτρέπει στην τάξη των καπιταλιστών να μοιράζονται συλλογικά το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, που περιλαμβάνει επίσης την υγειονομική περίθαλψη, αντί να πρέπει να σηκώνουν αυτό το βάρος ξεχωριστά. Επιπλέον, καθώς επιτρέπει στους εργάτες να βλέπουν τους γιατρούς πιο συχνά, παρέχοντάς τους επιπλέον πρόσβαση στην φροντίδα πρόληψης, μειώνει επίσης τα σχετικά κόστη μακροπρόθεσμα, ως σκεφτούμε μόνο τις εργατοώρες που χάνονται εξαιτίας ασθενειών⁵⁰. Εν συντομία, έχει να κάνει με τη διαμόρφωση του εργάτη σύμφωνα με τις απαιτήσεις της μεγενθυμένης παραγωγής και την ελαχιστοποίηση του κόστους των αναγκών του/της για την απόσπαση μεγαλύτερης υπεραξίας.

Η καπιταλιστική οικονομία, είτε ιδιωτική είτε κρατική, απαιτεί ατέλειωτη οικονομική ανάπτυξη η οποία, όμως, μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της αύξησης στον ρυθμό εκμετάλλευσης ή μιας μείωσης στην κατανάλωση της εργατικής τάξης. Η κρατική μπουρζουαζία στην Κούβα έχει προσπαθήσει και τις δυο στρατηγικές με καταστροφικά αποτελέσματα για τους εργάτες, που έχουν δει το βιωτικό τους επίπεδο να έχει ισοπεδωθεί εντελώς τις έξι τελευταίες δεκαετίες. Οι δεξιοί αντιφρονούντες και οι αριστεροί ακτιβιστές, τόσο στο νησί όσο και στο εξωτερικό, προτείνουν έναν αριθμό λύσεων, μερικές από τις οποίες αξίζουν να συζητηθούν περισσότερο από άλλες, αλλά που όλες πάσχουν από την ίδια αδυναμία: *δεν αμφισβητούν με κανέναν τρόπο τις υλικές βάσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας*. Η γενικά συμφωνημένη αντίληψη στην δεξιά είναι ότι ο διοικητικός μηχανισμός πρέπει να αποξηλωθεί υπέρ ενός συστήματος ελεύθερου εμπορίου και ότι τα περιουσιακά στοιχεία του κράτους πρέπει να δημοπρατηθούν σε ιδιωτικές εταιρείες ή άτομα. Από την άλλη πλευρά, οι απόψεις είναι πολύ λιγότερο διχασμένες σε σχέση με την ταχύτητα με την οποία θα πρέπει να προχωρήσει η αποεθνικοποίηση (οι εμπειρίες της Ρωσίας και των άλλων χωρών του σοβιετικού μπλοκ υποτίθεται ότι έχουν χρησιμεύσει ως προειδοποίηση ενάντια στους κινδύνους μιας “απερίσκεπτης ιδιωτικοποίησης”) και τα κοινωνικά προγράμματα που θα γλιτώσουν από την “γκιλοτίνα”. Οι προτάσεις από την αριστερά ποικίλουν από μια “αυτοδιαχείριση” γιουγκοσλαβικού τύπου, στην οποία επιχειρήσεις, υπό τη διαχείριση των εργατών, ανταγωνίζονται σε μια οικονομία αγοράς, μέχρι έναν “εκδημοκρατισμένο” κρατικό καπιταλισμό⁵¹. Πραγματικά, μια από τις πιο συχνές κριτικές της αριστεράς στον Καστρο-σταλινισμό είναι ότι αποκλείει άδικα από την λήψη των αποφάσεων τους πάντες, πλην μιας χούφτας. Με άλλα λόγια, είναι ένα καθεστώς αυταρχικό και μη-δημοκρατικό. Όμως, αυτή η θεώρηση *συγχέει τα συμπτώματα με την ασθένεια*. Η άκαμπτη και ιεραρχική φύση της κουβανικής οικονομίας είναι μια παράπλευρη συνέπεια της κρατικής ιδιοκτησίας. Ο μετασχηματισμός της σε ατομική ιδιοκτησία ή η αποκεντροποίησή της με νομικίστικα μέσα δεν θα άλλαζε κατά κανέναν τρόπο το περιεχόμενό της. Το μόνο πράγμα που θα άλλαζε, σε αυτή την περίπτωση, θα ήταν η συγκεκριμένη θεσμική μορφή του καπιταλισμού. Στην πραγματικότητα, όλες οι προτεινόμενες λύσεις δεν είναι παρά κάτι λίγο παραπάνω από επιφανειακές αλλαγές στο υπάρχον σύστημα, ενώ οι ουσιώδεις πυλώνες του – η μισθωτή εργασία και η συσσώρευση του κεφαλαίου – παραμένουν σταθερά στη θέση τους. Όλοι οι παράγοντες που αναφέρονται για να δικαιολογηθούν τέτοιες αλλαγές – για παράδειγμα, βελτίωση της ποιότητας της ανάδρασης της πληροφορίας, η εξάλειψη αποβλήτων, η αύξηση της παραγωγικότητας, ο εξορθολογισμός των επιχειρήσεων κλπ., είναι αποκαλυπτικοί. Στο τέλος, ο δυισμός αριστεράς-δεξιάς δεν αντιπροσωπεύει τίποτα περισσότερο από διαφορετικές εναλλακτικές για τη διαχείριση του καπιταλισμού.

Η εργατική τάξη πρέπει να απορρίψει αυτό το παράδειγμα εντελώς, *βάζοντας στην ατζέντα την άμεση κατάργηση της μισθωτής εργασίας και της εμπορευματικής ανταλλαγής*, πρώτα σε εθνική και, έπειτα, σε διεθνή κλίμακα. Αυτό απαιτεί οι εκμεταλλεζόμενοι στην Κούβα, και σε όλες τις άλλες χώρες, να οργανωθούν ως τάξη για την ανατροπή του καπιταλιστικού κράτους, ξεμπερδώντας μια για πάντα από αυτόν τον καταπιεστικό μηχανισμό, εδραιώνοντας ταυτόχρονα τη δική τους δομή εξουσίας βασισμένης στα εργατικά συμβούλια: επιτροπές δημοκρατικά εκλεγμένων και

50 Για μια σε μεγαλύτερο βάθος ανάλυση του συστήματος περίθαλψης στις ΗΠΑ δείτε το άρθρο του Red Hughs [“Capital’s Health Dilemma”](#) στο πρώτο τεύχος του *Intransigence*.

51 Pedro Campos Santos, [“Cuba Necesita un Socialismo Participativo y Democrático. Propuestas Programáticas”](#), *Cubaencuentro*, 24 Αυγούστου 2008.

άμεσα ανακλητών αντιπροσώπων. Αυτά τα όργανα θα έχουν την ευθύνη της απαλλοτρίωσης του κεφαλαίου, της εκπόνησης του οικονομικού σχεδιασμού και της επίβλεψης της επέκτασης του “κοινωνικοποιημένου” - δηλαδή αυτού που θα παράγει αυστηρά μόνο αξία-χρήσης – τομέα της οικονομίας σε όλες τις παραγωγικές δραστηριότητες. Αυτά είναι τα καθήκοντα μπροστά μας, και στην Κούβα, όπως και οπουδήποτε αλλού, είναι μόνο η εργατική τάξη που μπορεί να τα φέρει σε ολοκλήρωση. Η κατάπιξη του καπιταλιστικού συστήματος, σε οποιαδήποτε μεταμπίεσή του, είναι η απόλυτα απαραίτητη συνθήκη για την πλήρη χειραφέτηση του ανθρώπινου είδους και της αναγέννησής του ως μιας αυθεντικής κοινότητας.